

Politikai
röpiratok.

172.

172
1568

A

TEMETÉSEK

ÉS

TEMETŐK.

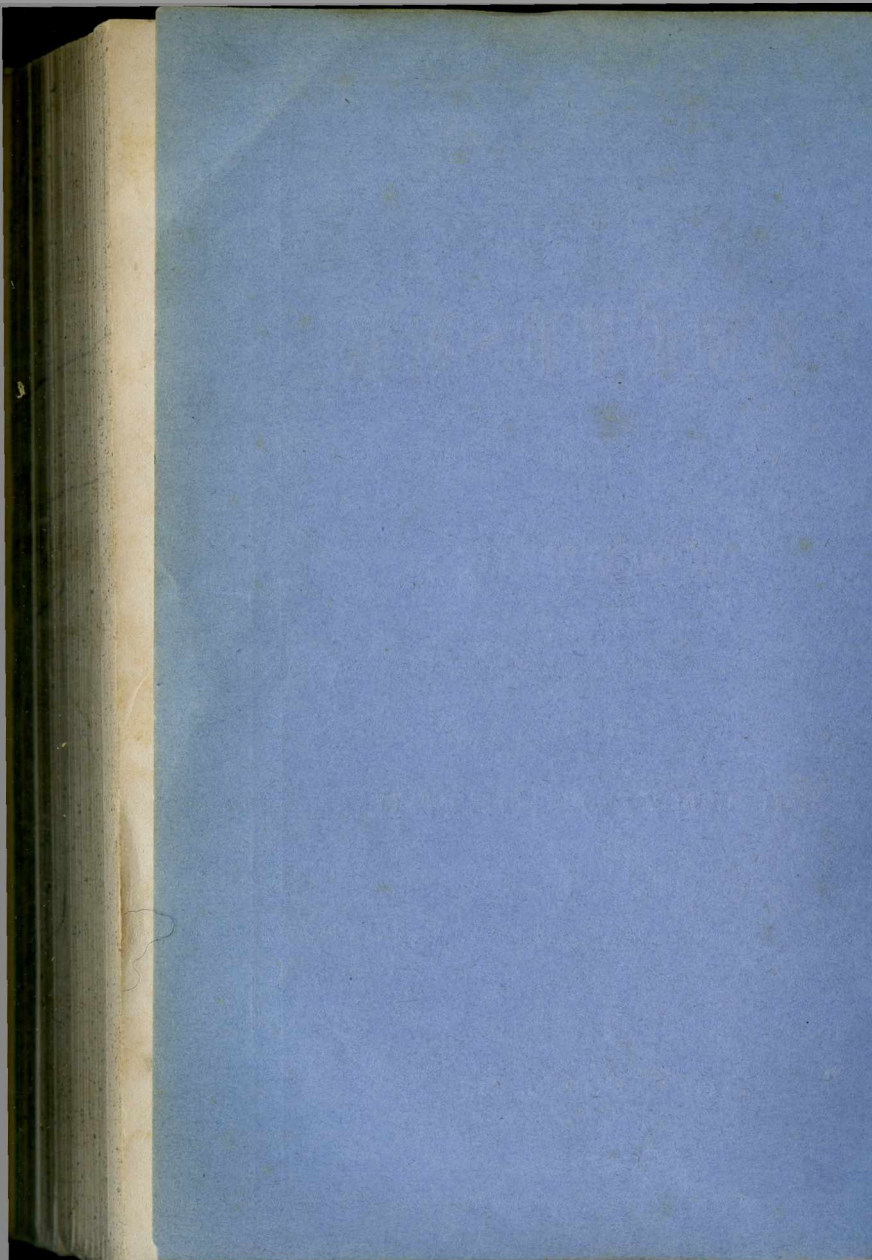
IRTA

KUBINYI ÁGOSTON.

8

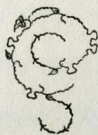
Ara 40 kr. o. ért.

A
T E M E T É S E K
É S
T E M E T Ő K.

IRTA
KUBINYI ÁGOSTON.

PEST, 1869.

NYOMATOTT BUCSÁNSZKY ALAJOSNÁL.

(Ösz-utca 20. szám.)

L157200767816

T E M B E T S É K

T E M B E T S É K

D^S BALLACI GÉZA.

1880

NYOMDÁSZATI MŰVEK

1880

A magyar orvosok és természetvizsgálók-
nak 1868-ik évben Egerben tartott XIII-ik
nagygyűlése társadalmi szakosztályában az
itt következő értekezésemet felolvastam, mely
méltánylattal fogadtatván, annak az év-
könyvbe való felvétele a nagygyűlésnek egy-
hangulag ajánltatott, sőt külön kiadásban
való megismertetése is óhajthatónak monda-
tott ki. Mely óhajtást alulirt saját költsége-
men, több ezer példányban eszközendő ki-
nyomattatását ígértem, mit ezennel teljesít-
vén, az ezért bejövendő tiszta jövedelmet a
Bács megyében fekvő ujverbászi ág. vallásu

algymnasium (mely evangélikus tanulóin kívül számos katolikus, görög és izraelita hallgatókat is számlál) tőkájének bővítésére kívánom fordítani.

Kelt Pesten, Május 1-én, 1869.

Kubinyi Ágoston,

a bácsszerémi ág. vallásu esperesség
felügyelője.

A magyar orvosok és természetvizsgálók hivatása a kölcsönös ismerkedésen, a vidék helyismeretén, tudomány terjesztésén s a t. kívül az is, hogy helyi, vidéki, vagy országosan tapasztalt káros szokások vagy visszaélések, a mennyiben szakukhoz tartoznak, befolyásuknál fogva orvosoltassanak.

Alig van valami édes hazánkban, mi körül gyakoribb visszaélések és káros szokások léteznének, mint a temetkezések és temetőik körül.

Lássuk azonban röviden :

- I. ezek történeti vázlatát,
- II. az ezek körüli rendszabályokat hazánkban,
- III. jelen állapotát,
- IV. a rendes temetkezést és temetőket.

I.

Hogy a halottak iránt az élők már a régi időben kegyelettel s illetőleg tisztelettel viseltettek és viseltetnek jelenben is, az emberek természetében rejlik. De minekutána

ezen valódi emberi érzelmet épen az emberek valódi vétkes gonoszsága megsértette, az emberiség közti profán vallások általi elárasztással, a temetkezési szokások babonával cseréltettek fel, különböző népek, különböző szokásokat követtek a temetkezések körül. Legembertelenebb szokás volt halottjaik temetésénél élő embereket áldozni, ezeket vagy megégetvén, vagy a halottak sírjánál leölvén, mely szokás hajdan sok népénél divott.

A rómaik és görögök halottjaikat megmosván, ezután szagos kenőcsökkel kenték be, hogy vagy könnyebben éghessenek, vagy hogy ez által a temetéseknél a halotti nehéz szagot elhajtsák.

A bekövetkezett halál hányadik napjára temették vagy égettették el a halottak, nem volt elhatározva, a szegényebbek harmad- vagy negyednap mulva, a gazdagabbak s tekintélyesebbek heted- vagy nyolczádnappal égettették meg. Sőt Homer Odysseájában azt mondja, hogy Achilles teste 17 napig őriztetett, minekelőtte megégettetett volna.

A görögök többnyire a városokon kívül temetkeztek.

Rómában a legrégebbi időkben a városon belül történtek a temetkezések; ezen szokást azonban a XII. táblás törvények ezen szavakkal tiltották be: „hominem mortuum in

urbe ne sepelito, neve urito.“ Ezen törvény azonban gyakran megsértetett.

A halottak megégetett hamvait s felmaradt csontjait a görögök úgy mint a rómaiak, felszedték s hamvedrekbe rakván, sirokba tették le.

A hamvedrek aranyból, ezüstből, rézből, alabastromból, porfirból, vagy márványból s leggyakrabban üveg- vagy agyagból készülvők, s ezek többnyire külön ásattak el, erre készült mausoleumokba, külön fülkébe sorba rakattak, valamint a galambok fészkei helyezvők, a honnan columbariumoknak neveztettek.

A meg nem égett testeket kőkoporsókba (sarcophagi) temették, melyek többnyire faragványokkal voltak ellátva, a halottak mellé tevén le legkedvesebb házi eszközeit, s ékszereit, valamint a temetési szertartásnál használt áldozati edényeket. Mint ez a nemzeti muzeumban levő s 1845-ik évben Szegszárdon talált és általam leirt sarcophagnál látható.

A görögök úgy mint a rómaiak vagyónukhoz és a halottak állásához képest, azon kisebb halotti köemlékeken kívül, nagyobb épületeket is állítottak, melyekkel kedveseiket örökíteni akarták. Ezek közül néhány pompájuk és nagyszerűségük által a többieket fölülmulta. Melyek azonban bármily kitünők voltak, még sem hasonlithattak a

leghiresebb, s részben még most is fenálló 4000 éves egyiptomi gulákhoz.

Legnagyszerűbb volt Mausolus Karia királya temetőhelye, mely után a többi hasonló temetkezési épületek mausoleumoknak nevezettek. Azt Plinius szerint a megholt neje Artemisia nagy költséggel legügyesebb építészek által állította, kinek szeretete kedves férje iránt oly nagy volt, hogy elégetett hamvait italába keverve megitta. Szépen van az nemzeti muzeumunk Pyrker-féle képtára 57-ik sz. alatt Varottari (Padovanino) által festett képen ábrázolva.

Az efféle emlékek felállításában a rómaiak nem maradtak hátra, mit Augustus, Hadrian és Severus nagyszerű mausoleumai tanusítanak.

Legtöbb görög és római hitte a lélek halhatatlanságát, s ezt az álomhoz hasonlították, innen olvasható több halotti emlékeken: „Aeternali somno.“

A városokon kívüli temetők, melyek campielicieknek nevezettek, kies helyeken állítottak fel, fákkal, virágokkal kiültetvén, a népnek kegyeletes és mulató helyekül szolgáltak.

Az egyiptombeliek szintén nagy tiszteletben tartották halottaikat, mumiákká készítették, nagyszerű gulákba temették, s ezen tiszteletet még némely állatokra is kiterjesztették, milyenek az ibis, ölyv, macska, me-

lyek gyakran még mai napig is találtak a catacombákban.

A régi dán, svéd, norvégiai lakosok, az ugynevezett kőkorszakban halottaikat meg nem égették, hanem emberi kézzel készített földemelvényekbe, dombokba takarították el; a csontvázak gyakran a földben levő kő- vagy fakamarácskákban, mellettek fekvő kő-, kivált gyantaköszerek, s házi eszközök, valamint cserépedényekkel találtak. Az ilyen halmok kivülről csiszolatlan kövekkel vannak körülkerítve, melyeknek tetejét más lapos kövek fedik. Találtak ezek az újabb időkben éjszaki Német-, Angolhonban és Hollandiában is.

A későbbi ugynevezett bronz korszakhoz tartozó sirdombok, melyek Vorsae szerint Dániában és Norvégiában nagy számmal találtak, abban különböznek a kőkorszakbeliektől, hogy kőkerítéssel, mint a főnebbiek körülvéve nem voltak, s ezekben nem csontvázak, hanem cserépedényekben tartott égett csontocskák, hamu és különféle, már akkor ismeretes rézből készült apróságok, mint késecskék, tűk, gombok, fogók rakattak, s melléjük gyakran a halott fegyverei és ékszerei, melyeket viselt.

Efféle temetők hazánkban is nem ritkán találtak. Legközelebb egy Pilin helysége határában (Nógrád megye) fedeztetett fel, mely felette érdekes, nagyszerű sirokat és

ezekben érdekes bronz, s egyéb régiségeket tartalmaz.

Mivel épen a két első korszakról szóltam, meg kell itt még emlitenem a harmadik, azaz vaskorszakot is, mely Versae szerint Dániában a 8-ik században veszi eredetét, s a főnebbiektől abban különbözik, hogy ebben a halottak meg nem égettettek, s melléjük a még addig ismeretlen fémből, t. i. ezüst- és vasból készült eszközök tétettek. Ezen sirok azonban Dániában a ritkábbak közé tartoznak.

A hunnok, vagy más néven kunok, halottaikat gyakran ruhástól, fegyverestől, lovastól, többnyire emelt helyeken, vagy épen magasabb dombokon simára készített s gyakran agyaggal, vagy mészszel bekent földön megégették, a temetkezéseknél a tüzet körülállván tort tartottak, s az üres edényeket, melyekből ittak, és a felmaradt, általok fölémésztett állat csontjait, a tűzbe, illetőleg a halottra hányták, ez által neki a végtiszteleket adandók. Elaludván a tűz, s elhamvadván nagyobb részt a halott, földet hánytak rá, gyakran több ölnyi magasságra. S ezek azon hazánkban nagy mennyiségben látott kun-, hun-, vagy mint a nép balul nevezi basa-halmok.

A Budához $1\frac{1}{2}$ órányira fekvő Érden, vagy Hamzsabégen, s Battán levő számos halmok legszebb felvilágosítást adnak. Érdy

János, muzeumi derék őrünké az érdem, ki a fönnevezett kun-halmok közül hatot rendes szabályok mellett, a végre többek által öszszetett pénzösszeget, nem csekély költséggel s fáradsággal, pontosan fölbontott; a benne lelt holmit nemzeti muzeumunkba letelvén, a tudós világgal megismertette.

Hogy a halottak temetése a városokon kívül a legrégibb és legközönségesebb volt, bizonyítható a szentírásból. Lásd Mózes I-ső könyve 23-ik részét: „Ábrahám vett Kanaanban Hebron városa előtt egy szántóföldet két barlanggal családi temetőnek, melyben ő, Sára nejével, Izsák Rebeka nejével és Jákob Lea nejével eltemették. Rachel azonban az Eufrat felé vezető ut mellett, s Debora egy tölgyfa alá takarított el.“ A zsidók őseik ezen szokásait megtartották, hanem különbséget tettek a temetkezési helyekre nézve: először is Jeruzsalem előtt helyek jeleltettek ki a közönséges emberek számára. A külföldiek és zarándokok számára, a főpapok külön szántóföldeket vásároltak. A királyoknak is külön temetkezési helyeik voltak a városon kívül. A zsidókról megemlítendő még az, hogy nálok is, noha nem általánosan, szokás volt a holtakat megégetni, miként ezt Sámuel első könyve 31. részének 13. verse bizonyítja.

Az első keresztények halottaik temetéseinél nagy zavarban voltak, midaddig mig az

üldözések alatt nyugniuk kellett. A városokban azt tenniök tilos volt, s a városokon kívüli nyilvános temetkezési helyekről szintén ki voltak tiltva, minek következtében kénytelenek voltak halottaikat, mennyire lehetett, elrejtteni. Azon czélból titkon a városon kívül a földben barlangokat, vagy kamarákat készítettek, melyekbe nem csak halottaikat tették le, hanem synodjaikat vagy egyházi gyűléseiket is itt tartották, a sakramentomokat kiosztották, az Isten igéjét hirdették, s elrejtőztek, ha a pogányok utánok leskelődtek.

Ezen földalatti barlangokat a régiek ceteriumoknak, dormitoriumnak, pihenő vagy háló-kamaráknak nevezték, melyek a római országutak mellett, és minden városban, hol keresztények tartózkodtak, helyezték. Mihelyt azonban a keresztények üldöztetése megszűnt, a halottak fáklyák vagy viaszgyertyák kíséretében Dávid zsoltárai eléneklése s temetkezési kíséret mellett, vagy az országutaknál vagy tulajdon szántóföldeiken takarítottak el. A városokban a keresztények templomokat építettek, melyeknek azon apostolok és mártírok neveit adták, kiknek tetemeit a ceteriumokból ezekbe hozták, és az oltárok alá erre készített sirba tették. Ezen szokás azonban kiterjesztetett azokra is, kik vallásosságuk és érdemeik által lettek hiresek s szinte a templomokban temették el,

a többi halottak a templom körüli temetőbe takarítottván el. A császárok magok is kívánkoztak a mártírok mellett eltakarítani, s a nagy Constantin első volt, ki magát a sz. apostolok templomába rendelte eltemettetni. Ezt követték a püspökök, s később számos mágnások, kik a mártírok mellett kívánkoztak eltemettetni. Theodosius császár 387-ik év körül ezen szokást betiltotta, melynek azonban nem volt nagy sikere.

A 6 dik században majd általános szokássá vált, hogy a gazdagabbak a templomokba temetkeztek, mit nagy Károly ismét betiltott.

Ezen század végével és a következő 7-ik században valamint Italiában, ugy mást is sokaknak megengedettett a templomokban való temetkezés. Kivált a gazdagoknál, mint mindenkor és mindenütt, ugy itt is azon mód, hogy a halottak a templomokban temettettek el, később is szokásban volt, sőt ez több helyen még most is történik. Azonban meg kell itt jegyezni, hogy századokkal ezelőtt a templomokban többnyire az oltár előtt a sanctuariumokban ásatván ki a sirok, ezek lapos és csiszolt kövekkel rakattak, illetőleg béleltettek ki, s a halottak ezekbe, nem pedig külön koporsókba tétettek, mint ezt az 1848-ik évben a hajdani fehérvári bazilika alatt lelt 3-ik Béla magyar király és Anna neje sirjai mutatják.

Egy-egy sir t. i. 6 darab veres márvány-táblával volt kibélelve, mely táblák jelenben nemzeti muzeumunkban őriztetnek. A templomokban való temetkezéseknek azonban az volt következménye, hogy ezek az itt eltemetettek által egészen megtöltettek, s egészségtelen kigőzölgést okoztak. Ennek folytán nagy Károly megparancsolta, hogy ezután senki se temetessék többé templomokba. — Nem tiltotta be azonban, hogy a templom udvarában ne történjék a temetkezés, és így szabadságában állott mindenkinek övéit vagy itt, vagy a maga földjén a városon kívül eltakarítani. Ez által azonban a régi törvények, hogy a város falai közt ne történjenek a temetkezések, nem voltak egészen betiltva, s a templom előudvarai temetőkké lettek. Később azonban behozatván azon rendszabály, hogy a temetkezési helyet meg kellett fizetni, s a templom körüli udvarokba sem férvén többé a halottak, a városokon kívül kápolnák építtetek, s részint ezekbe, részint ezek körül, nem pedig tulajdon földjeiken temetkeztek az emberek. Az ilyen temetők fallal voltak körülépitve, hogy a marha és más állatok a sirokat meg ne sértsék, melyek a régi görögök és rómaiak által nagy tiszteletben és szenteknek tartattak, s mindazok, kik az ilyen helyeket megsértették, templomrablóknak tekintettek, és Solon törvényei szerint szigoruan büntetettek.

A görögöknél az, ki a sirt, vagy a halott emlékét vagy oszlopát megsérteni vagy ledönteni merészelte, vagy épen kirabolta, halállal büntettetett. A római szigorú rendszabályok mellett, gyakran a siremlékeken röviden emlékeztették az idegent, hogy ezeket meg ne sértse. Példának okáért: „*rogo te viator, noli me nocere.*“ Vagy pedig mint ezt Fabretto mondja a C. Cecilius sirjáról, melyen ezek olvastatnak: „*Qui hic minxerit, aut cacarit, habeat Deos inferos et superos iratos.*“ A többi büntetések közt a számkivetés, a kar elvágása, s egyebek használtattak.

Az az okos szokás, mely a pogányoknál, zsidóknál és keresztényeknél divott, hogy a halottak a városokon kívül temették el, mai napig, nem csak a keresztényeknél, de a hitetleneknél is szokásban van. Indiában nagybecsű sirokat láthatni pár 1000 lépésnyire a városoktól, kertekben vagy forrásoknál, kutaknál, gyakran dombokon, hegyeken.

A chinaiak- és japánoknál még a császári sirok is a városokon kívül, hegyekre vagy kertekbe helyezték. Szintén a törökök is halottjaikat a városokon kívül temetik. —

Ezen rövid előadásból láthatni, hogy a legfelvilágosodottabb népek a városok belsejében való temetkezéseket nem engedték.

És hogy a szokás a halottakat a templomokba és városokba temetni, az egész-

ségnek valóban káros, a tapasztalás bizonyítja. Csak néhány adatot kívánok azon számos példából felhozni, melyek az orvosi iratokban fel vannak jegyezve, s először is azon következményekről, melyek a templomokban való temetkezések eredményei. A templomok emberekkel megtelvén, már magában az élők kigőzölgése is, kivált szűk és alacsony templomokban, nehéz és fojtó, hát ha még a templom alatti sirokból a halottszag feljő, mely gyakran a legkisebb résen is keresztül hat, alig állható ki; vannak esetek a régi időkből, midőn még e szokás általánosabb volt, hogy a sirásók, kik a kriptákba előbb mentek be, minekelőtte ezeket egyideig nyitva hagyták volna, elájulva rogytak össze, sőt a nyílások előtt meg is haltak. Kétséget nem szenved, hogy a halottak rothadási kigőzölgése káros mérreg azokra nézve, kik ezt magokba kénytelenek szívni.

Ramazzini egy sirásóról azt mondja, hogy midőn egy ifjut szépen felöltöztetett, s uj czipővel temetett el, azon vágy szállotta meg néhány nap múlva, hogy ezt megrabolja, s midőn egy napon déli órákban a templomot nyitva látta, belopódzott, a sirkövet felemelte, s a mint a czipőt le akarta huzni, halva rogyott össze a halottra.

Sereta beszéli, hogy azok közül, kik Ró-

mában a régi összedőlt halotti kriptákat vizsgálták, sokan hirtelen meghaltak.

Gyakran történik, hogy az ilyen templom alatti kriptákban, ha hirtelen felbonthatnak, a gyertya elalszik.

A józan észszel és vallásossággal igen megférhető volna, az élők kiméleteivel a templom alatti kriptákat, melyekbe a bejárás a templomokon belől történik, örökre beépíteni, s többé meg nem engedni, hogy az ilyenekbe a halottak temetessenek. Egyedül azokat kellene megengedni, melyekbe kívülről történik a bejárás, s még ezen fölül fülkébe tétetvén a koporsók, legott beépítettének, mint ez az esztergomi bazilika, és más templomok alatt látható. Szintén káros azon szokás, hogy a halottak a templomokban kitejéretnek; tanácsosabb ezeket azonnal a temetőkhöz eltemetni, s gyászszünetüket, később a templomokban tartani, hol reájok többé szükség nincsen.

Minél felvilágosodottabb az ország, annál inkább fogynak az előítéletek, és ezekkel minden káros babona, s annál könnyebb a kormánynak azon, babonán épült és hasznosulásból eredt szokásokat eltörölni.

Valóban a felvilágosodás egyik diadala volna, ha a jelen műveltség után sóvárgó korszakban, ezen szokás valahára egészen eltöröltetnék, mely úgy is a régi barbár időszak maradványa.

A templomokban való temetkezések beültetésével azonban még minden, a halottak általi ragály, mérgezés és halálos következmény nincsen elhárítva, ha a halottak a városokban vagy falukban fekvő templomok körüli temetőekben temettetnek el, és ha a temető nem az élők lakhelyein kívül, nincs czélszerűen elrendelve. A templomok többnyire a városok és falvak közepén állanak, s ezek körül helyezték a régi temetőket. Ezen felül majd minden városban s nagyobb helyeken a levegő telve van sok káros gőzzel, mi azon templomok mellett fekvő rothadt sirokból feljövő gőzökkel összekeveredvén, még inkább érezhető, s mit sokan, kik a czéliránytalanul rendezett temetőket közelében laknak, gyakran tapasztalnak.

Versaillesban a temetőből lefolyt viz által, a közel fekvő kutak, annyira károsokká s veszedelmesekké lettek, hogy a temetőt 1774-ben a kormány a városon kívül való helyre tette át. Tudnék magam több helyet is nevezni, névszerint Nógrád megyében, hol az új temetőket közel a helységhez, kissé emeltebb helyeken feküdvén, a kutakat annyira elrontják, hogy kivált a nyári időben, a víz ihatatlan.

Ezek s több más példák bizonyítványok arra, hogy veszedelmes a halottakat az élők lakai közt, vagy ezek közelében eltemetni. Minekutána a templomok rendesen a régi te-

metők közepén állanak, és az isteni szolgálat alatt a templom ajtai nyitva vannak, a templomkivüli sirokból kigőzölgő rothadt halotti gőzök behatolnak a templomba, s a különben is élő emberek párájával megtelt szűk helyet, kivált falukon betöltvén, kiállhatatlanná és károsná teszik.

Valójában emberi kötelesség államgazdászati és tisztasági tekintetében, a temetőket a városokból és falukból kivinni, s illetőleg a szabadba áttenni. Azoknak, kik a városon kívüli temetőben külön, s talán családi sírhegyeket kívánnak, az a pesti és más temetők példájára, minden káros következmény nélkül megengedtetetik.

II.

Hazánkban a temetők tárgyában több felső rendeletek bocsáttattak ki, az illető egyházi és világi hatóságokhoz, melyeket eredeti nyelvökön legitt felemlíteni jónak tartom.

Névszerint 1-ször az 1777-ik év szeptemb. 21-ről szóló rendelet így hangzik:

I. Intézkedés

1777-ik szeptember 21-ről.

Universis repraesentationibus illis, quae Consilio huic L. R. ex parte Jurisdictionum tam ecclesiasticarum quam et politicarum in puncto regulationis cryptarum, coemeteriorum et fu-

nebraliū ceremoniarū successive submissae habentur Suae Maj. Sacr. ab hinc humillime relatis existentibus, dignabatur eadem Sua Altes. Maj. Sacr. in continuationem B. rescripti sui Regii d. 17. Febr. 1775 per regnum circulariter publicati, subinsertam benignam normalem impertiri Resolutionem cum illa clementissima declaratione elargitam, quod dispositiones hae atque firmatum istud systema in linea politica institutae sint, per consequens cujuscunque religionis sequaces eodem modo et iisdem quoque principiis respiciant, et quidem:

Q u o a d r e g u l a t i o n e m C r y p t a r u m .

1) In omnibus locis illis, in quibus absque capitalium ecclesiae murorum periculosa ruina aditus ad cryptas ab extus, adhibendorum peritorum murariorum opinione procurari omnino debet.

2) In locis e contra illis, in quibus istiusmodi perfractio ruinam capitalium murorum post se traheret a perfractione penitus abstinatur.

3) In locis ex utroque praemissorum casuum aedem cryptae ab intus pluribus ac numero tot, quot spatium harum recipere potest, cellulis unius tumbae capacibus solide fornicanis provideantur, ac illa modalitate instruantur, ut cellulae inclusa cadavera aequo solido ac bono durabilisque qualitatis coemeto

obmurando orificio dies, mensis et annus distincta numerorum expressione notentur.

4) Illi interim, qui ex honoratiore statu cadaver praevia ratione tumulandum desideraverint, in eo tempestive instituendi erunt, ut tumbae imponendum viva calce debite respersi, et tandem cooperculum fortiter circumclavari curent, secus vero in cryptam instituenda inhumatio non admittatur, verum in coemeterio sepeliatur.

5) Cellulae istae non prius aperiantur, quam dum reliquae cadaveribus plene completae sunt, et respectu singulae istiusmodi obmuratae cellulae Anni 30 a die obmurationis computandi, evoluti exstiterint.

6) Ad has interim cellulas luis epedemicae in tali loco grassantis tempore demortuo cujuscunque majoris etiam characteris et dignitatis personae tumulari non admittantur, verum hae in loco pro pestilentialibus funeribus exciso sepeliantur. Securitas publici honoribus manium praeferenda.

7) Cryptae illae, in quibus seu ex ratione praemetuendae ruinae murorum capitalium, seu ex angustia aut alia situs reflexione aditus ad cryptas ab extus efformari nequiret, per efformandasque cellulas, scopus praedconsideratus assequi non valeret, casum in hunc cryptae istiusmodi omnes plene ac immediate cassentur, et in has nullus per amplius ac in

postorum sepeliri admittatur. Adeoque aditus ad easdem solide fornicetur.

8) Imo si ex istiusmodi criptis seu per fenestras harum, seu per rimas parietum, et intra et extra ecclesias accurate revidendas, malignae exhalationes transspirare, seu nunc seu successive observarentur, et hae et illae ad solidam durabilitatem praeparato coemento ubique obmurentur et obstruantur, ac stabiliter in tali securitate conserventur.

9) In casum porro illum, ubi istiusmodi cryptae ex reflexionibus praeductis plene cassabuntur, ac usus earum penitus suffertur, monumenta illa lapidea, quibus aditus seu orificium harum obtegebatur, si tamen absque obice et impedimento debitae fornicationis et obmurationis commode fieri potest, in suis locis relinquuntur, secus vero lapidea haec monumenta, in quibus inscriptiones et gentilitia familiarum insignia sculpta sunt, debito loco seponantur et conserventur, concernentibusque familiis si eadem desideraverint, erga recepisce consignentur.

10) Si vero hae fundatae fuissent, fundationalis pecuniae aut vero in harum locum dati fundi immobiles quo menti fundatorum satisfiat, in alios pios usus, juxta placitum jure hoc fundationali realiter gaudentium commutentur et convertantur.

11) In casum denique illum, si seu ipsi adhuc exstantes fundatores seu horum succes-

sores in loco alio extra septa interim ecclesiarum et gremialium domorum cryptas modalitate praededucta regulandas et instituendas seu in sacellis seu in coemeteriis exstrui facere voluerint (quod ipsum in posterum quoque admittitur) praeattactae foundationales pecuniae vel fundi alii immobiles ad novius exstruendas istiusmodi cryptas transferentur ac it ipsum in protocollis illis, in quibus foundationales literae insertae habebantur, immo ipsis quoque foundationalibus literis pro futura etiam concernentium familiarum quam et foundationalia haec curantium jurisdictionum securitate adnotetur.

12) Pro futuro nullae cryptae secus quam praededucta modalitate exstruendae et instituendae intra ecclesias vel sacella ac in coemeteriis etiam admittantur sub gravis animadversionis et obmurationis instantaneae incursum.

13) Ut porro tam DD. Dioecesanis quam Graeci ritus non unito clero, jurisdictionisque secularibus Magistratibus ac altioribus dicasteriis medioque horum altif. Suae Maj. Sacr. ubicatio, numerus, qualitas et quantitas non secus etiam circumstantiae foundationis et jurisdictionis regulandarum cryptarum semper constare possint, posteaquam cryptae hae ad illam, (quam Sua Maj. Sacr. Ben. resolvere dignabatur) modalitatis consistentiam perdeductae fuerint, medio concernentium parochorum, respective G. r. non un. poparum

nec non **M**inistrorum Aug. et H. Conf. addicto-
rum **p**eragantur, praedeductas circumstantias
clare **o**mnique cum accuratione expressurae
ac **d**emonstraturae, ac ita peractae medio co-
mitatum **l**iberarumque a R. Civitatum di-
strictuumque separatas portas habentium Con-
silio huius **L. R.** submittantur juxta rubricas
hic sub **A.** pro formulari adnexas.

Quoad **r**egulationem Coemeteriorum.

1) **C**oemeteria in Civitatibus, pagis et op-
pidis **i**n ambitu ecclesiarum et intra seriem
domorum **s**ita (prout jam prius articulariter
de **B.** **j**usu Regio per totum regnum dispone-
batur) **e**xtra locorum ambitum transferantur.

2) **C**oemeteria universa secure cincta, ne
in hoc **p**ecoribus et pecudibus aditus pateat
conserventur.

3) **E**t si forte haec in uno seu alio loco
juxta **p**revium ideale praescriptum necdum
translatas et debite adaptatae haberentur, re-
motis **q**uisvis obicibus, absque ulteriori
nectenda **m**ora ad debitam perducantur con-
sistentiam, pro casu vero illo, si forte in
aliquo **l**oco pro efformando praededucta mo-
dalitate **C**oemeterio, fundus communis non
reperiretur, talis communibus expensis a pri-
vatis **c**onveniendi condigno pretio comparetur.

4) **I**n locis pro coemeteriis jam efformatis
et successive adaptandis cadavera terrae pro-
fundius **m**andentur.

5) Scrobes fine hoc praeparandi non sparsim et pro lubitu ac desideriis illorum qui sepulturam curant (prout hactenus in quibusdam locis observatum ratificatumque existit), verum absque omni loci selectu et interruptione continuata ordinis serie effodiantur, nulla prorsus habita sive opulentioris seu pauperioris reflexione, inanique illa praetensione, ut nexum parentelae aut filialitatis et consanguineitatis habentes aut matrimoniis vincti in vicinia tumultentur.

6) Praeattactusque serialis ordo constanter ad illud usque continuetur, donec totum coemeterium compleatur, et si ante evolutum 30 annorum spatium repletum exstiterit, scrobes initio facti non prius reserentur, in hosque reiterata inhumatio attentetur, donec 30 anni non effluxerint, verum interim etiam conformiter alio in loco coemeterium praeducta modalitate instituendum

7) Ut porro praeattactorum decretalium annorum evolutio successive constare possit, universis loci parochis et respective Ministris injungatur, quatenus iidem accurate connotent, quo die, mense et anno in ejusmodi novius extructo coemeterio primum eo illatum cadaver inhumatum existit.

8) Efformato novo coemeterio in priori, quod intra ambitum loci praexstitisse nullus per amplius cujuscunque status et conditionis sub qualicunque tandem praetextu sepe-

liri admittatur, verum tale suo tempore complanetur, et absque omni fodicatione struendisque aedificiis pro usu in superficie terrae exercendo relinquatur.

9) Ut porro tam ipsae jurisdictiones ecclesiasticae quam et seculares prout altiora dicasteria et medio horum altefata Sua Maj. Sacr. de effectu praeattactarum salutarium dispositionum ac notanter ubicatione, quantitate et qualitate universorum coemeteriorum plenam et adaequatam informationem habere queant, horum quoque intuitu peragatur adaequata conscriptio, modalitate superius (15) praescripta, peraeque huc submittenda, juxta rubricas isthic pro formulari B. advolutas.

10) Sed et Judaeis Magistratus jurisdictionati proinde invigilent, ac per suos subalternos invigilari faciant; ut praeattactas ideales resolutiones accurate observent, neve per superstitiosas ac fanaticas ceremonias suas sanitati publicae detrimentum inferant.

Quoad funebres Ceremonias.

1) Cadavera mortua ante effluxum 48 horarum spatium non tumulentur, si nimirum infirmus epidemico morbo haud laborasset.

2) Ultra biduum intecta non serventur, verum quo citius tumbae imposita inclaventur.

3) Occasionemque funeris non ad ecclesiam (prout in nonnullis locis hactenus factum fuit), verum directe ad coemeteria praededucta mo-

dalitate instructa, ac (in quantum forte in nonnullis locis nondum factum fuisset) indilate exstruenda deferantur, ac ibidem terrae profundius illico mandentur.

4) Convivia et reliquae hujusmodi supervacanae consuetudines et ceremoniae plebi penitus interdicantur.

5) Eidemque necessarij solum et inevitabiles sumtus, qui parocho, ludimagistro et campanatori competunt, admittantur.

6) Sed et sumtus hi, superfluo campanarum pulsu non augeantur.

7) Eveniente notanter conspicuarum in Regno familiarum intuitu eo quod dum haec extra locum, in quo fundatas cryptas habent, moriuntur, cadavera horum in loco, in quo vivere desierunt pro intumulatione transferantur, in haeque longioris signanter distantiae translatione potissimum in aestate exagitata maligniores ac periculosiores transpirationes causare possint: id circo, ne usus hic (in posterum dumtaxat conspicui characteris et dignitatis ac distinctarum familiarum personis concedendus), saluti publicae nocumentum et periculum quoquo modo inferat, curae Magistratus localis et parochorum localium incumbat, ut insinuata his tempestive cadaveris translatione, iidem in eo sollicitam adhibeant vigilantiam, ut tumbae pro his duplicatae ex duro ligno parentur, impositoque cadavere viva calce perspergendo firmiter con-

claventur, et pice solide muniantur, ac directe in cryptis suis gentilitiis modalitate tamen benigne resoluta instituendis deponantur.

8) In cryptas occasione funeris unice illi admittentur, quibus peragendi funeris tumulationis et obmurationis obligatio incumbit.

Quemadmodum proinde sine debitae et accuratae effectuationis vigilantissimaeque observationis praeductam benignam normalem ac systematicam resolutionem Cons. hoc. L. R. sub hodierno universis D. D. Archi et Episcopis Dioecesanis ac respective sedium vacantium generalibus vicariis sine quoque instruendorum et inviandorum sibi subordinatorum cleri religiosorumque ordinum, nec non Comitatus, et districtibus separatas portas habentibus intimat; ita Civitati quoque huic de B. jussu Regio committit, quatenus huic semet sollicita cum vigilantia conformare et de universis qualiter effectuatibus genuinam ac circumstantialem informationem isthuc submittere noverit, iis dispositionibus sua via factis jam existentibus, ut praeducto B. systemati etiam Graeci ritus non uniti homines semet ad amussim accomodent et conforment. Datum ex C. R. L. H. Posonii die 21. Sept. 1777. Com. Joh. Csáky. Gabr. Gyurcsány.

2. Intézvény

1788-ik augusztus 12-ről.

In Bezug auf die Beerdigungen der verschiedenen Glaubensgenossen, haben Sr. Majestät für alle Fälle, welche sich ereignen können, folgende allerhöchste Entschliessung zu fassen geruht:

1) Ueberall, wo eine jede Religionsparthei der Inwohner einer Gemeinde einen besonderen Gottesacker für sich hat, soll in dessen Gebrauch künftig verbleiben, so verbleibe auch überall der Usus des gemeinschaftlichen Begräbnisses von verschiedenen Religions-Partheien in statu quo, wo immer dieser bisher bestanden hat.

2) Inwohner von einer dritten Religion der nämlichen Gemeinde, welche mit keinem eigenen Kirchhofe versehen ist, stehet es frei in dem der vorhandenen Gottesacker sich begraben zu lassen, wo sie wünschen, ohne an einen oder an den andern der vorhandenen ausdrücklich gebunden zu sein.

3) Einzelne Inwohner einer solchen Religion, welche bei einer Gemeinde mit keinem Friedhofe versehen sind, sollen in dem vorhandenen Gottesacker auch anderer Religionen begraben werden, und der nächste Geistliche der Religion, zu welcher der Verstorbene sich bekennet hat, muss die Function

verrichten. Könnte er aber zur rechten Zeit nicht hergeholt werden, so muss die im Orte anwesende Geistlichkeit die Leiche zur Grabstätte begleiten.

4) Jedem steht es frei, sich mit dem öffentlichen Gepränge der Religion, zu welcher er sich bekennet hat, begraben, das, seiner Religion angemessene Zeichen auf seinem Grabe setzen zu lassen, und des im Orte befindlichen Geläutes sich zu bedienen, ohne sich oder seinen Religions-Genossen dadurch ein besonderes Recht zum Nachtheil der andern Religions-Partheien zuzueignen, und der Geistliche sowie auch die Gemeinde der andern Religion, zu welcher der Kirchhof gehört, doch hierin kein Hinderniss legen, noch auch nach der Sitte des Landes zum charakteristischen Kennzeichen der Religion, zu welcher sich der Todte bekannt hat, aufgesetzte Zeichen nach der Hand vertilgen.

5) Wo immer die Gemeinde, welche aus Inwohnern verschiedener Religionen besteht, (worunter man immer nebst der katholischen die sogenannten Tolerirten versteht, nämlich Evangelische, Reformirte) wenn es um Aussteckung eines neuen Kirchhofs zu thun ist, muss durch die Comitats-Behörde dafür gesorgt werden, dass ein gemeinschaftlicher Friedhof errichtet werde: es sei denn, dass die zu grosse Population einer solchen Gemeinde, oder die physische Lage eines sol-

chen Ortes, mehrere Friedhöfe als einen erfordern sollten.

6) Wo für zwei oder mehrere Religions-Partheien ein gemeinschaftlicher Gottesacker bestimmt wird, ist der freien Willkühr dieser Partheien überlassen, ob sie denselben unter sich abtheilen, oder der Reihe nach ohne Unterschied der Religion begraben werden wollten; sollten sie sich nicht hierüber einverstehen können, so ist durch das Comitatus die Sache dahin zu entscheiden, dass die Leichen so, wie sie vorkommen in einer auf sich folgenden Reihe beigesetzt werden sollen.

7) Wenn einer bei Ermangelung eines Friedhofes eigener Religion in den nächstgelegenen der Religion, zu welcher er sich bekennt begraben werden will, so ist ihm solches künftig wie bisher zu gestatten.

8) Reisende anderer Religionen, als welche im Lande tolerirt werden, wozu denn auch die Unitarier gehören, müssen ebenfalls, in dem vorhandenen Kirchhofe, er mag gemeinschaftlich oder einer besonderen Religion eigen sein, aufgenommen werden, und der im Orte anwesende Geistliche muss die Function verrichten.

9) Es versteht sich von selbst, dass bei Errichtung gemeinschaftlicher Friedhöfe die diesmal bestehenden Sanitätsnormalien zu beobachten sind. Diese allerhöchsten Entschliessungen werden hiemit diesem Comitatus zur öf-

fentlichen Kundmachung bei den unterstehenden Behörden mitgegeben. Ex Cons. R. d. N. Ofen, 12. August 1788. Karl Graf Zichy, Anton von Holzmann.

3. Intérvény

1795-ik deczember 18-án.

Siquidem isthic innotuisset, quod in nonnullis locis in obversum. B. normalis Resolutionis Regiae universis Regni Jurisdictionibus in puncto regulationis cryptarum, coemeteriorum et funebralium ceremoniarum sub dato 21. Septemb. 1777. circulenter intimatae, cadavera mortuorum ante effluxum 48 horarum a momento interventae mortis computandarum sepeliantur, Consilium hoc. R. L. Praett. D. Vestris de altissimo jussu Regio hisce intimandum habet: ut per gremium sui denus republicari faciant, ne cadavera mortuorum ante effluxum 48 horarum tumultentur exceptis casibus epidemicis, ubi nempe mortuum quopiam epidemico morbo laborasse recte constaret, ac taliter quaequam infectio praemetui deberet.

Datum etc. 18. Decemb. 1795.

4. Intézkvény

1796. márczius 3-ról Mosonymegyéhez.

Esto quitem reiterata hujusmodi B. ordinatio Regia pro ratione generis humani, spectataque hominis dignitate nihil salutaris cogitari queat, quam ut in puncto inhumationis cadaverum, quaevis possibilis attentio observetur, ne videlicet nondum plane exanimis quaqua ratione terrae condantur, ne tamen ex adverso ob diuturniorem id genus cadaverum conservationem praesertim inter egenos, ubi propter defectum requisitae commoditatis plures personas in eodem cum mortuo cadavere cubili recumbere oportet, seu ob nauseam, seu alia quacunq̄ue de causa relate ad vivos nulloque secus morbo laborantes adversas quasdam sequelas enasci contingat, ex eo, ut parte quidem ab una praevia B. ordinatio suum quidem debitum sortiatur effectum, parte tamen ab altera etiam securitati eorum, qui secus circa mortuum cadaver versari debent, pro posse consulatur, ordinari:

1. Ut quovis loco peculiaris quaedam camera seu cubile finem in eum erigatur, ut ibidem mortua cadavera spatio 48 horarum adservari queant.

2. Camera ejusmodi pro ratione circumstantiarum cujuslibet loci majorem aut minorem ordinarie attamen ita comparatam esse

oportebit, ut casu sese offerente tria adminus cadavera capere possit.

3 Ad hunc locum e domibus, ubi plures personae numerantur ex defectu commoditatis, quo mortuum cadaver separate collocari posset, exportabitur, ibidemque, praescripto 48 horarum spatio asservabitur, ubi tamen pro seperati mortui cadaveris expositione amplior commoditas non deest, praevia obligatione non tenebuntur.

4. Cadavera morbo quodam contagioso laborantia, prout et illa, quibus infallibilia mortis signa, ut esset, si cadaver mephitim edere inciperet, observarentur, etiam ante praescriptum 48 horarum spatium cuique sepelire integrum erit.

5. Praescriptas cameras, dum cadaver quodpiam mortuum reponeretur, cautum erit, non apertas relinquere, ne cadaver per canes vel catos atrectetur quaqua ratione.

Quae etiam ad Judaeos extenduntur. Praemissarum proinde in conformitate praeinducta B. gratiosa intimatio per gremium Comitatus hujus curentabitur, utque ea ubivis locorum rite observetur, possessionales domini Judices nobilium pro munere suo invigilare obligabuntur.

5. Intézkvény

1812. szept. 22-ről, 23,466. szám alatt.

Sacratissimae etc. intimandum: E fidedigne horsum relato, quod cadavera mortuorum hominum non exspectata iteratis vicibus praescripta 48 horarum spatium sepeliantur: Superintendentiae huic hisce serio committitur, ut cunctis districtus sui animarum curatoribus, quibus alioquin vi muneris obligatio mortuos sepeliendi incumbit districtim injungat, ne cadavera mortuorum hominum, nisi contagioso morbo interiissent, indeque periculum publico immineret ante 48 horarum efluxum a momento interventae mortis computandum sub gravissima animadversione contravenientes certo certius mansura tumulo inferantur. Ex Consilio. Budae 22. Sept. 1812. Baro Joannes Mednyánszky, Baro Josephus Barkóczy.

6. Intézkvény

1770. december 13-ről.

Illustrissimi etc. Quamvis quidem Consilium hoc L. R. confidat, priores dispositiones quoad coemeteria occasione grassantis pestis, aut ex alio quovis incidenti ubicunque oclusa non reseranda ab hinc factas, per eos, quorum interest debite observari. Cum tamen

Sua Maj. Sacr. habita modernarum periculo-
 sarum circumstantiarum ratione et attentione
 ejusmodi priores dispositiones in regno hoc
 pro debita observatione ex superabundanti
 republicandas ordinari benique praecipit. Hinc
 quemadmodum Consilium hoc L. R. de B.
 jussu Regio omnibus Dioecesanis Dominis
 Archi- et Episcopis sub hodierno Intímato,
 quatenus parochos suae jurisdictioni subjec-
 tos ad exactam praemissarum di-
 positionum observationem reflectant, ita id ipsum taliter
 dispositum esse Praett. D. Vestris pro noti-
 tia ac finem in cum hisce de pari B. jussu
 Regio intimat Consilium hoc R. L. quate-
 nus ex parte quoque sua Ministros acatho-
 licorum in gremio sui existentes ad exactam
 praemissarum dispositionum observationem
 reflectere, eatenusque debitam etiam vigilan-
 tiam adhibere noverint et nec intermittant.
 Eaedem praetitur D. Vestrae. Posonii 1770 13.
 Dec. C. Nic. Pálffy, Franc. Skerletz, Franc.
 Hattos

7. Intérvény

1796. april 5-ről. 7217. szám alatt.

Illustrissimi etc. Reflexe ad Intimatum 18.
 Dec. a. p. omnibus Regni hujus Jurisdicti-
 onibus circa mortuorum hominum cadavera
 ante effluxum 48 horarum haud sepelienda
 ab hinc dimissum nonnullae Jurisdictiones

quaestiones quasdam et difficultates per hocce Consilium R. L. Hung. in condignam reflexionem sumtas remonstraverunt: In harum itaque nexu Praett. D. Vestris praesentibus intimatur, a prohibitione sepulturae ante 48 horas, sequentibus in specialibus casibus recedi posse, nempe: 1. Si mortuum quempiam epidemico aut contagioso morbo laborasse certo constat 2. Si in ipso cadavere evidenti putredinis jam invalescentis signa adsint quae tamen praevie per medicum aut chirurgum in arte peritum effective talia recognita esse debent. Hanc proinde dispositionem Consilium hocce R. L. H. Praett. B. Vestris notam reddit, ut illam per gremium sui publicare faciat. Dat. 5 Apr. 1796. Franc. Skerletz.

Ezek még most is utmutatásul szolgálnak ugyan az illetőknek, de sajnálva kell tapasztalnunk, hogy ezek csak részben, s fájdalom nem mindenütt tartatnak meg. Vannak ugyan kivételek itt ott, kivált nagyobb városokban, hol a rendszabályok, némi módosításokkal megtartatnak, de legtöbb helyen e részben a legnagyobb visszaélések tapasztaltatnak. Az élők megadják ugyan körülményeikhez és tehetségeikhez képest halottaiknak a végtiszteletet, s a kijelölt helyre eltemetik, azután azonban, a sírokkal és illetőleg temetővel mit sem gondolnak.

III.

Lássuk azonban a temetők és temetkezések jelen állapotát édes hazánkban.

1. A templomok alatti kriptákba sok helyen még most is a templomból magából vannak a bejárások.

2. Számtalan helyeken lehet tapasztalni, hogy a városokban vagy a falukon levő, kivált régibb templomok körül még most is léteznek temetők, s ezekbe jelenben is, bár ritkábban temetkeznek.

3. A városokon és falukon levő temetők, melyek sok helyen nagyon közel esnek a lakóházakhoz, nem hogy fallal, de még csak sánczczal sincsenek bekerítve, a szarvasmarha ezeket kivált az alföldön széltében legeli, beganéjozza, elferdíti, a sertések a sírokat feltúrják, s a kegyeletnek semmi nyomát nem hagyják hátra.

Tudok esetet, hol még az úrbériség megszűnte előtt, közös levén a legelő, egy földesúr a helység közelében fekvő, és majd egészen kerítetlen temetőt, juhái legelőjének használta, s midőn a helybeli lelkipásztor a felsőbb rendeletekre hivatkozván, juhászait kiakarta tiltani, a papot kigúnyolta, s usust igényelvén, a papot minden módon áhitatos és igazságos eljárásában gátolta.

4. A sírásók, hogy hamarabb készek legyenek, a sírokat sok helyen, kivált ha ne-

hezebb a munka, alig ássák mélyebbre 4 láb-nál, sőt magam tapasztalása után szólván, a kis gyermekeknek elégségesnek tartják a $2\frac{1}{2}$ s 3 láb mélységre ásott sírokat. Igen természetes, hogy így a káros bűz annál hamarabb hat ki a szabad levegőre.

5. A sírokat pusztán ültetések nélkül hagyják, szabad tért engedvén a dudva, szerbtövis és kutyatej terjedésének.

6. A sírokat sok helyen, kivéven a fake-resztesckéket, vagy a reformátusoknál szokásban levő sírfákat, fejfákat, melyekre az illető halott neve s halála napja feljegyztetik, erre is alig tartják méltónak, még kevésbé, hogy maradandó kő- vagy ércz- emléket állítsanak a halottnak. Kivételt érdemelnek e részben a zsidók, kik lehetőségig jobb s kegyeletesebb rendben tartják temetőjüket.

7. A sírokat össze-vissza ássák sok helyen, a nagyobb halottak közé temetvén a kisdede- ket, vagy pedig egyes családok kívánságára, a talán 10, vagy 12 évig feküdt halottat kiveszik, helyébe a szomszédban feküdt rokonát temetik, azt pedig másutt ássák el.

8. Az illetők a halottak matrikájában, mi- ként megkivántatnék, nem jegyzik fel a sír számát, melynek a beirt halottéval meg kel- lene egyezni.

9. A temetkezéseknél, kivált falu helyeken a protestáns papok szabad ég, vagy fészerek alatt a legnagyobb léghuzamokban, télen, nyá-

ron, a nép s illetőleg rokonok kívánságára hosszú halotti beszédeket tartanak a gyászolók, (mint ezt több ízben tapasztaltam) életének veszélyeztetésével.

10. Sok helyen alant feküdvén a temetők a vizek áradásakor a sírok kimosatván, a koporsók és halottak az élők nagy botránnyára, napfényre jönnek.

11. Sok helyen a 48 órát, s a halott vizsgálatot mellőzván, sietnek a temetkezésekkel.

12. Halotti kamarák, melyekben a halottak megfigyeltetnének, nem léteznek.

Számtalan eset van arra, hogy meredten fekszenek az emberek érverés és lehelés nélkül, pedig csak tetszhalottak, mint példának okáért: kik felakasztattak, megfagytak, vagy vízbe fultak, kik rendszeren használt orvosi segélyre, sőt gyakran magoktól is újra felélevenedhetnek.

Londonban több év előtt esteli órában egy szökött katonát akasztottak, a hóhér, csakhamar elszéledvén a nép, a testet levágta, s az orvosi épületbe vivén, eladta a boncz-tani osztály assistensének. Ez a testet az iskolában levő boncz-asztalra terítette, maga pedig a terem melletti szobában aludt. Éjszakának idején zörgést hallván az iskolai teremben, erre felébredt, s azt vélvén, hogy talán macska van a teremben, mely a testet megcsufithatja, s ez által bemocskolja, gyertyát gyujtván, bement a hallgató terembe,

s nagy bámulatára a holttestet nem többé a boncz-asztalon, hanem meztelen állapotban összekuporodva a kályha mellett ülve találja. A felelevenedett, ki nem volt más, mint egy 20 éves kitanult ügyes kereskedő segéd, és semmi módon katona lenni nem akart, arra kérte a doctort mindenre a mi szent előtte, adna neki valami kopott ruhát és kevés pénzt, hogy távozván az üldözők elől, menekülhessen. Az emberséges assistens ruhát adván reá, néhány darab pénzzel szabadon bocsátotta. Néhány évvel ezután a volt orvosi segéd elfoglalván a boncztanszéket, mintegy 10 évvel a fentebbi eset után tudományos tapasztalatok végett a külföldre utazott. Többek közt Amsterdamot is érintvén, itt több napot töltött, s családjának némi hollandi emlékeket akarván venni, egy boltba ment, hol belépésénél az ifju kereskedő örömeben ráismervén, térdre borult s kezét akarván csókolni, nyilván mondá, hogy ez az ő, úgy szólván második életadója. A tetszhalott t. i. elhagyván Londont, Amsterdamba vándorolt, hol csakhamar egy kereskedő-boltban előbb könyvvezető, később főnökének veje, és később az üzlet tulajdonosa lett. Lehet képzelni, mily kölcsönös családi öröm lett e találkozásból.

Párisban egy papot temettek, s midőn a halottat a városon vitték kopogás, illetőleg karmolás hallatszott a koporsóban; a halotti

kiséret, felnyitván a koporsó tetejét, egy nagy macska szökött ki a koporsóból, utána pedig a vélt halott emelkedett fel, s még ezután több ideig élt.

Az előadott történet úgy magyaráztatott, hogy a koporsóban fekvő tetszhalottnak a macskája melléje feküdt, a koporsó teteje rátétetvén leszegeztetett, s minekutána a halott gyomrán feküdt macska ezt megmelegítette, a temetés alatt a pap ismét magához jött.

Nem is szükség itt emlitenem azon számtalan példákat, melyek Svajczban a sz. Bernát-hegyen s másutt is a megfagyottak, vagy vízbe fultak körüli megmentéseknél tapasztaltatnak. Példa erre Buda-Pesten azon gyakori eset, mely a Dunába fultak körül tapasztaltatik.

Ezeket fájdalom sok helyen így tapasztalván, lássuk immár, bele nem bocsátkozván azon szertartásokba, melyeket egy vagy más vallás kíván követni halottjai körül, gazdaszatot, csint és tisztaságot tekintve, mi módon kellene a halottak eltakarítása, s illetőleg temetése körül eljárni.

IV.

A rendes temetkezés és temetők.

A jelen korszak orvosi rendőrségének vivmánya, hogy a városokban és falukon a

templomokban és közöttök való térségeken napról napra ritkábbak a temetkezések, és majd általánosan a temetők a városokon és helységeken kívül helyezvék. Ezzel azonban még nincsen minden megtéve. A temetkezések és temetők körül következő rendszabályokat kellene követni:

1. Mindenek előtt emberi kötelességünk minden veszedelmet megelőzni, s illetőleg elhárítani, ugyanazért szükséges mindenütt a halott vizsgálata, s bizonyítvány arról, hogy a test rothadásnak indult, mi nélkül és 48 óra előtt a halottat ne legyen szabad eltemetni.

2. A temetőnek legalább 500 lépésnyi távolságban kell lenni a helységtől.

3. Legjobb föld a temetkezésre az agyag, vagy fekete talaj, szóval a száraz föld, mely a rothadt halotti nedveket magába szivja, és ezt a növényzet tenyésztésére fordítja. A nedves föld erre nem czélszerű, mivel a rothadást hátráltatja. A mész és homokföld szintén nem czélszerű, mivel ez a növényzetre kevesebbet hat, és a halotti kigőzölgéseket könnyebben átbocsátván, a légkört elrontja.

4. A temetőnek kissé emeltebb, szabad helyen kell feküdni és szabad léghuzamának lenni, hogy a kigőzölgések mindenkor könnyen elszéledjenek, s rajta el ne terüljenek. A vizáradástól mentnek kell lenni s a netaláni hó vagy esőviz elvezetendő.

5. A temető nagyságának lehetőségig ösz-

hangzásban kell lenni a hely népességével, hogy ne álljon elő a szükség, ennek nagyobbítása vagy épen új temető kihatására. Hogy e részben az arányt közelítőleg elhessen találni, nem csak a népességet és azok számát kell figyelembe venni kik meghalnak, hanem ezek szerint azon éveket is ki kell számítani, melyek szükségesek arra, hogy a régi sírok ismét új temetkezésre használathassanak. A számítás könnyen történhetik, ha az vétetik figyelembe, hogy évenként (kivéven a ragályt) 32 élőre egy halott esik, és hogy a régi síroknak 30 évig nyugodtan kell maradniok, minekelőtte újra használathatnának, mivel ezen idő tapasztalás szerint elég-ségesnek ismertetett arra, hogy a halottak tökéletes rothadása megtörténjék.

6. A temetőt szükséges körülkeríteni, mi vagy kő- vagy felhányt földgaráddal, vagy eleven sövényvel a helység vagyonához vagy más helybeli körülményekhez képest történhetik. A bejárásnak sohasem kell nyitva maradni, hogy a marha bele ne menjen és el ne rondítsa. Ugy legyen azonban alkotva, hogy a lég szabadon járhassa. A látogatóknak minden nappali órában, szabad bemene-telt kell engedni e nyugalom és áhitat helyére.

7. Minden jól rendezett temetőben kell, hogy legyen egy halotti kamara, hogy:

a) Oly halottak, kik ragályos betegségek-

ben haltak meg, halálok után, mindjárt ott tétethessenek le, hogy ez által a ragály terjedése akadályoztassék.

b) Hogy oly élők halottjai, kik szűk helyeken, talán kamarákban vagy ugynevezett putrikban és nagyobb számmal laknak, s a temetési időig, míg t. i. a rothadás előjelei mutatkoznak, lakhelyeiken az élők nagy hátrányára s netalán bekövetkező veszedelem elhárítására, kivált ragályos eseteknél ne feküdjenek, sőt hogy kivált nagyobb városokban az idegenek vagy bizonyos szállás nélküli halottak temetésökig itt tétessenek le.

c) Leginkább pedig azért, hogy minden hirtelen halállal kimultak, kivált azon félelem elhárítása tekintetéből, hogy elevenen el ne temettessenek, a rothadási idő beálltaig ott őriztessenek. Hogy pedig ez megtörténhessék, szükséges az efféle kamarákat úgy elrendelni, hogy ezek mellett egy fűtésre idomított űrszoba alkalmaztassék, s az egész ehhez szükséges szerekkel legyen ellátva.

8. Minden temetőben legyen egy csontkamara, vagy mi még czélszerűbb, olyan hely, a hova a rég eltemettek csontjai ismét elásattassanak.

9. Minden temetőben a növényzetet szorgalmasan elő kell mozdítani, mert ez által egyrészt a halottak rothadása is elősegítettik, másrészt pedig az élenynek bő kifejllesztése, javítja a levegőt. Szükség e szerint, hogy a

sírok gyepvel vagy virágokkal el legyenek látva, a sírok sorozata közt egy ölnyi rést hagyván, az új sírok közt az idecsatolt minta szerint gyümölcs-, vagy az alföldön s melegebb éghajlaton eperfák ültetessenek, minék jövedelme vagy helybeli iskolai czélokra, vagy a temetőkbeni kápolnák fentartására fordíthatatik. Szóval az ültetvényeknek bizonyos terv szerint kell történni, hogy a temető kedves külsejüvé váljék és kellemes hatást gyakoroljon a látogatóra. Az utaknak széleseeknek, a fákat pedig, hogy léghezama ne akadályoztassék, legalább 4 ölnyi távolságra kell ültetni.

10. Minden halottat azon rendben kell eltakarítani a mint következik, s minden év kezdetével a múlt évi utolsó és az új évi új sír között szükséges egy kő-, vagy keményfaszlopot beásni, s erre az új évet kivésni oly végből, hogy: ha azon szükség áll be, hogy a régi temető ismét új temetkezésekre használtathassék, ez a rendelt idő szerint megtörténhessék. Nem kell e szerint semmi szin alatt engedni, hogy a már eltemettek mellé talán néhány évvel később más rokonok, vagy jó barátok temetessenek, mert e szerint lehetetlenné válik azon rendszabályt megtartani, hogy minden halottnak 30 évig sértetlenül nyugodni kelljen. Minden felnőtt halott sírjának egy ölnyi mélységre kell ásatni; a gyermekeknek az 5 évesekig elég 4—5

láb mélység, ezek hamarább levén a rothadásnak kitéve.

11. Czélszerűbbek a puhafa- mint a keményfa-koporsók, mivel ezekben a rothadás inkább hátráltatván 30 év mulva a behozott rendszabályokat nem lehet czélszerűen fenntartani.

A mi a rothadás előmozdítására való befolyásokat illeti, itten főhelyet érdemel a légmérsék (temperatura); ennek magasabb foka a rothadást hamarabb elősegíti. A rothadás megszűnik, ha a hőmérő a fagypontra áll. A sziberiai jégtorlaszok több 1000 éven át óriási állatok maradványait tartották fel egész az újabb időkhöz. Azon mammoth húsa, mely e század elején a Léna partján felhalmozott jégtorlaszok közt találtatott, oly friss állapotban volt, hogy a jakutok kutyái, a fehér medvék, farkasok és rókák nagy kapzsisággal ették.

Tudva van szintén a 7200 láb magas sz. Bernát-kolostorban levő halottak ép fenntartása, hol a légmérséklet ritkán áll feljebb a fagypontra.

A legalkalmasabb a rothadás előmozdítására Reaumur szerint a 15-től egész 30 fokig való légmérsék. A magas légfokozat, hogy a rothadásnak hátrányára ne legyen, bizonyos egy időbeli magasabb nedvességi fok befolyását igényli. Ezen befolyás nélkül a hullák beszáradnak és sok ideig felmarad-

nak, míg végtére összeporlanak. Legtöbb és legvilágosabb példát mutatnak azon számos halottak mumifikált maradványai, melyek magasabb légfokozat befolyásánál fogva Afrika és Ázsia sivatagjain találtak. A borzasztó és veszedelmes szelek által néha egész karavánok, nagy mennyiségű futóhomokkal fedetnek be, s a szerencsétleneket hosszú idő után az utasok ugyszólván mint mumiákat találják.

12. Azt sem kell megengedni, hogy a behozott sorozatban a sírok kiépíttessenek, mivel az ilyenekben a rothadás szinte hátráltatik.

13. Ha azonban az kívántatnék, hogy egyes családok külön és egymás mellé takarítassanak el a temetőben, vagy hogy keményfából, ércből vagy kőből készíttessék a koporsó, vagy épen kiépített kriptába temetessék, ez a temetőben csupán külön, erre kijelölt helyen engedjék meg, kő- vagy ércztáblára vésvén ki a halott halála napját.

14. A halottak sirjaira keményfa-, kő- vagy érczlelkeket kellene állítani, feljegyezvén ezekre a halott nevét, korát, s halála napját. valamint a sír folyó számát. Mi gyakran a netalán előforduló törvényes vizsgálatnál nagy segítségre lehet. Hogy azonban a felírások, mint a tapasztalás bizonyítja nyomorultan ki ne üssenek, szükséges volna, hogy ezek értelmes férfiak, illetőleg a hatóság felügyelete alatt történének.

15. Minden temetőről szükséges egy temető-jegyzőkönyvet vinni, melyben minden halott neve, ki eltemettetik azon sorban, melyben a sír fekszik, ennek számával halálózása napja, valamint a betegség, melyben meghalt, feljegyezve legyenek.

Nürnbergben a sz. János nevű temetőben fekvő kápolnát, melyben a halotti beszédek szoktak tartatni, több évvel ezelőtt nagyobbitván, néhány szomszédságában fekvő sirt felbontottak az alapokat kijebb építvén; mely alkalommal egy halott koponyája a földön hevervén mozgott, s a munkások ennek okát kívánván tudni, egy eleven békát találtak benne, mely mozgatását okozta, e vizsgálat mellett azonban bámulatukra a koponyába egy vasszeget láttak beverve. A munkások felügyelője a koponyát a paphoz vitte, közölvén vele a sír számát, ki a rendesen vitt régi halotti jegyzőkönyvet felütvén, abban azt találta, hogy a fölnyitott sírban egy gutatásban 20 év előtt meghalt kovácmester feküdt, kinek csinos, de kirugó özvegye férje halála után néhány héttel első legényéhez ment férjhez. A pap gyanuba vevén a házaspárt, az esetet a város birájának feladta, kinek csakhamar sikerült a vétkesek vallomásaiból megtudni, hogy a második férj neje segítségével tűzbe tevén a vasszeget, midőn már izzó volt, az öreg kovács koponyájába verte, ki részegen feküdt az ágyban. E sze-

rint a rendesen vitt halotti jegyzőkönyvnek lehetett köszönni a vétkes tett kipuhatólását.

Minden év végével a halottak és illetőleg eltemetettek száma összeadandó, hogyha 30 év múlva azon szükség állana be, hogy a régi sírok új halottakra használtathassanak, azt előre kiszámítani lehessen.

16. Nem kell megengedni, hogy 500 öl távolságnál közelebb a temetőkhöz kutak ásattassanak, kivált ha emeltebb helyeken fekszenek a temetők.

17. A halottaknak a városokon és falukon kívüli temetőkbe való kivitele, kivált ha ezek a helységek-től távol esnek, czélszerűbb ha szekeren történik, mintha vállakon vagy kezeken vitetnek, mert így könnyen, ha kivált ragályos betegségben halt meg az illető, a ragály másokkal közöltethetik.

18. Az élők, kivált papok és leginkább protestans és zsidópapoknak veszélytől való megóvása tekintetéből, azon bevett szokástól, hogy télen, nyáron, fagyos, esős időben a halott lakása helyén történik a hosszú halotti beszéddel való temetkezési szertartás, lehetőségig el kellene állani, s e helyett inkább azon rendet követni, hogy a halottak rövid ima vagy ének mellett lakhelyeiken beszenteltetvén a temetőkbe vitetnének, s vagy ott építendő kőkápolnában vagy deszkakamrákban, vagy mi még illőbb a templomokban tartandó halotti beszéd mellett temettetnének el.

19. A nem illő és gyakran botránykoz-
tató halotti torokat, vagy egészen betiltani
vagy legalább mérsékelni kellene.

20. Eltiltandó volna a gyászfeleknek a
koporsóra borulása, főleg pedig midőn a ha-
lott ragályos nyavalyában mult ki.

Végezetül meg kell itt emlitenem azon
szép és magasztos szokást, mely több euro-
pai mivel országban dívik:

A halottak napját megelőző Mindszent
napja estején t. i. a keresztények, a czélszerű-
leg rendezett temetőkbe zarándokolnak, legott
a sírokat kivilágítván s áhitatteljes imákat
végezvén. Örömmel szemléljük ezt több év
óta a buda-pesti köztemetőben is. Nem hall-
gathatom el azon visszaélést, mely midőn
Erdély egy nagyobb városában több év előtt
hasonló gyászáhitat hozatott be, a jelenlevők
közt többen találkoztak, kik peccenyészték,
boroztak s majálisfélét tartottak, sőt mi több
a gyászolók botrányára tüzjáték is rendez-
tetett.

Ezeket véltem emberiségi és művelődési
tekintetből ezuttal felkarolt tárgyamról meg-
emliteni. Ugy-e szabad magamat azzal ke-
csegtetnem, hogy az elősorolt visszaéléseket
önök is saját tapasztalásukkal igazolják? Épen
azért szétoszlásunk után legyenek önök is,
kiki saját hatása körében, apostolai azon sze-

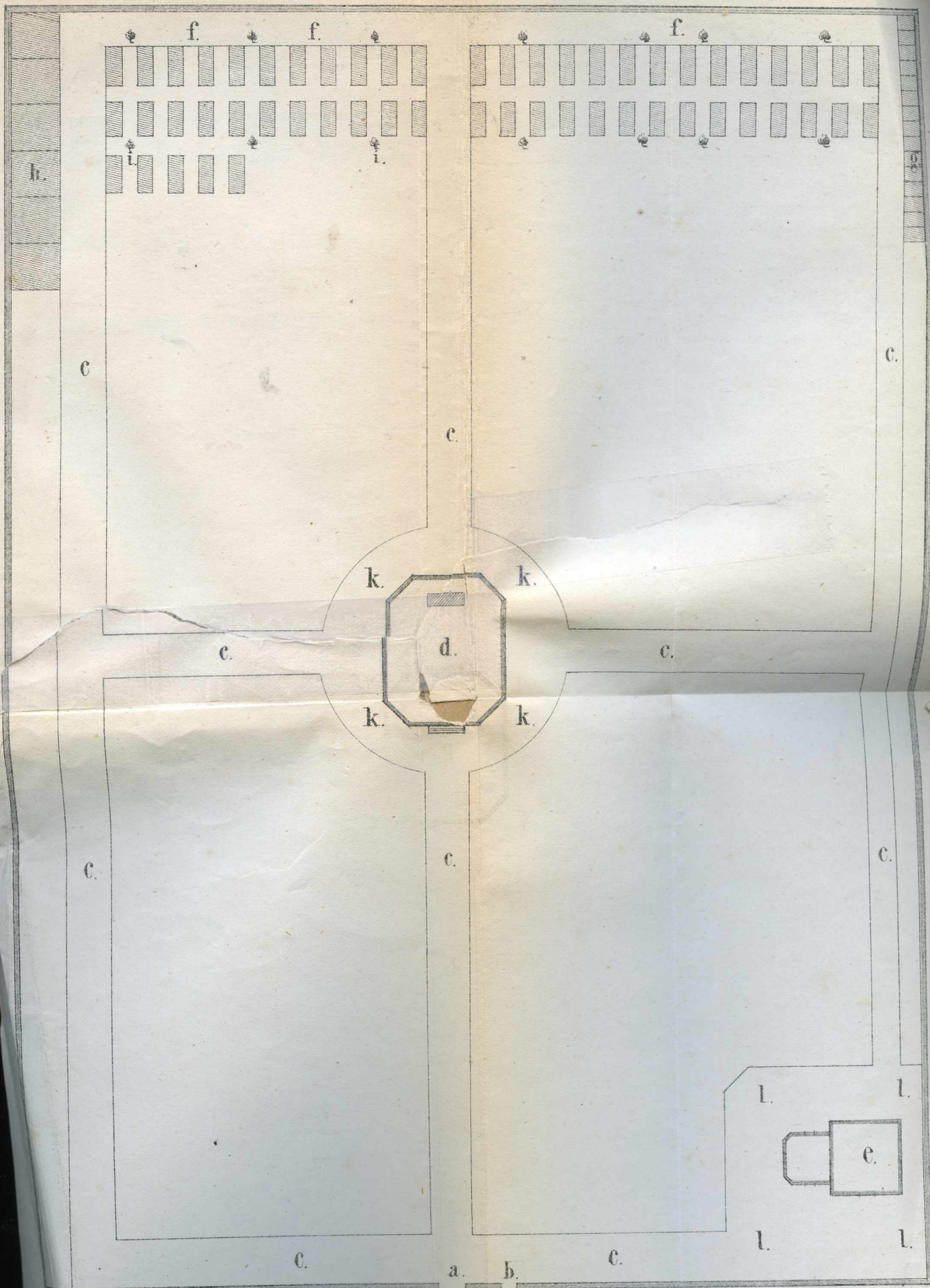

lidülésnek, melyet kivált falusi még szilajka
népünkben halottai és ezeknek sírhalmi iránt
sajnosan nélkülözünk. Legyenek apostolai a
humanitás és művelődésnek, hogy a magyar
faj kivált most, midőn napról napra, évről
évre több meg több külföldi utazó jár szerte
házánk téerein, világos jeleit adhassa annak,
hogy e téren is mindinkább simul a mű-
veltebb nemzetek szokásaihoz.

DE BALLAGI GEZA.

DBB

Nyomt. Rehn & Arund Pasten 1869.

a. Kapu. b. Ajtó. c. Út. d. Kápolna. e. Hálotti kamra. f. Felnöttek sírjai.

HALLASZ GÉZA.

